

1988. 2. évf. 4. sz. pp. 3-28

„A történelem kontinuitása sokkal erősebb, mint amilyenek azok hiszik, akik éppen áttörni akarják ezt a folytonosságot. Erősebb, és nemcsak a termelőerőkben, intézményekben, hanem az egyének legbensőbb életében is.”

(Ancsel Éva)

„... a 'történesek' mögött a századokon átnyúlóan, hosszú távon is bizonyos 'szerkezetek' lényegesek, amelyek a jelen számára egyszerre jelölnek ki határokat és kínálnak lehetőségeket.”

(Szücs Jenő)

BELUSZKY PÁL

AZ „ALFÖLD-SZINDRÓMA” EREDETE (VÁZLAT)

Már a középkor külföldökből érkezett utazói, a keresztes hadakat kísérő tollforgatók is megsejtették, átlépvén a Dunát az Alföld felé, hogy MÁS földön járnak. Nemcsak kisebbek, kisszerűbbek, szegényesebbek a városok, földbe rejtkezdek a falvak, egyszerűbb eszközökkel műveli földjét a jobbágy, mint az egykorvolt Pannóniában, hanem egyáltalán MÁSKÉNT él. Legszenbetűnőbb a hajlék mássága volt, nem is annyira a még a 12. században is divatozó sátorbanlakás¹, mint a *funkció* és a *forma* ellentmondása: az utazók a *nagy falunak* látott településekben – mint volt akkoriban pl. Szeged – *városi szerepeket*, vásárokat, mesterembereket találtak. Később már, a szemhatár tágulván, Debrecen Timbuktuval hasonlítja az utazó², s a kialakuló városföldrajzba is befészkelődik a gondolat: a sajátos alföldi mezővárosok rokonképződményei nem Közép-Ázsia oázis-városai között keresendők-é.³

Az Alföld – elsősorban s legfeltűnőbbben a települési sajátosságokban tükröződő – egyéni jellemvonásai az önálló magyar „emberföldrajz” figyelmét is (érthetően!) felkeltették, maradandó értékű művek születtek e tárgy körben,⁴ s e kutatások nyomán, figyelembevétel a történettudomány, a néprajz, a statisztikatudomány e tárgy körben elért szinte áttekinthetetlenül gazdag eredményeit, ma már árnyalt kép rajzolható az Alföld sajátos településhálózatáról.

Eltekintve ezen – egyébként is ismert – kép részletezésétől, csak a lényegi sajátosságokra utalok előljáróban. Az Alföldön a mezővárosok és tanyáik révén az

agrártermelés városi keretekbe szerveződhetett, a mezőgazdasági tevékenység városfejlesztő szerepet is ellátott. Az Alföld törzsterületén, a jellegzetesen alföldi településrendszerű területeken (egy majdhogynem háboríthatlan agrártájon!) „szabályos” falvakat alig-alig lehetett találni a 19–20. század fordulójáig. A mezőgazdasági funkciójú szórvány ugyan nem ismeretlen települési forma hazánk határain túl sem, de a *tanyaelvű* település másutt Európában legfeljebb rövid ideig fennálló, átmeneti képződmény volt, *települési – gazdálkodási rendszerré nem szerveződött*. (A „tanyaelv” adott tartalma, a tanyák települési, gazdálkodási funkciója kialakulásuktól kezdődően többször változott, módosult, a különböző szerepkörű tanyák egyidőben is léteztek egymás mellett; a „valódi tanya” egy osztott települési rendszer *egyik, nem önálló* – ezért önállóan, az anyatelepüléstől elszakítva meg nem ítélnél! – *egysége*, mely a belterületi házzal *együtt* alkot egy lakó- és gazdálkodási egységet, egy családi gazdaságot. A család s gazdasága a belterületi lakás s a tanya közt megosztva funkcionál, a család valamilyen, a tanyásodás eltérő fázisaiban eltérő amplitudójú ritmus szerint váltva egyaránt lakja tanyáját és belterületi „*otthonát*”; a család, de az egész mezővárosi társadalom bizonyos térbeli tagolódást kapott. A két települési „*részegység*” kapcsolata idővel változik, az „*ideiglenességtől*” az „*állandóság*” felé, a tanya „*önállósodása*” felé haladva, olyannyira, hogy a 20. századra tömegével keletkezzenek önálló lakó- és gazdálkodási egységet képező tanyák, farmtanyák Erdei Ferenc, „*valódi szórványok*” a földrajz szóhasználatával élve.)

A mezővárosra – melyhez rokonítható képződmények a mediterráneum egyes tájain fellelhetőek⁵ – és tanyarendszerére épülő települési rendből számos egyéb sajátosság következett (illetve legyünk óvatosabbak: lehet, hogy e sajátosságok hozták létre a különös településhálózatot; még pontosabban, illetve valószínűbben, egyes elemeknél kimutathatóan többszörös kölcsönhatás volt a társadalom s településrendjének sajátosságai között); a városokat többségében mezőgazdasági népesség lakta (s így a statisztikai vagy közigazdasági városfogalom nem tudott velük mit kezdeni), vonzáskörzetük nem, vagy alig volt, illetve saját tanyavilágukra terjedt, arra a területre, amely társadalmi- és gazdaságszervezetileg „*amúgy is*” a mezőváros része volt. Ebben a települési rendben a „*városi*” és a „*falusi*” nem különült el egyértelműen, a tanyasi nem volt falusi, vidéki, hanem a városi társadalom alkotója (nem beszélve most az idők folyamán végérvényesen tanyákra szorulókról, a tanyai cselédekről stb.). S amint már előljáróban nyomatékkal említenünk kell (részben a település – társadalom kölcsönhatásának előbbi, aggályoskodó mérlegelését magyarázandó): a határok elmosódottsága nemcsak a települési rendre, hanem az alföldi társadalomra is jellemző volt; Márkus István elemzi ezt a jelenséget az „*alföldi útról*” írt tanulmányában: „*A falu, a kismezőváros és nagymezőváros ugyanannak az alföldi, állattartó civis paraszti vagy kismemesi, szabad paraszti termelőmódnak és életvitelnek, igényvilágnak, művelődésnek három eltérő nagyságrendű, felfelé haladva mind tágasabb, mind differenciáltabb góca.*”⁶ Ennek a paraszti társadalomnak – melynek jellegzetességeire még visszatérek – a következménye, hogy „*valódi polgárság*” csak a legnagyobb mezővárosokban alakult ki, viszonylag későn (19. század) és kis számban. S mindeneleképp ez magyarázza a falusias formákat, műszaki infrastruktúrát, alaprajzot ... mindazt, ami „*elmaradottságként*” a szemlélődőben képet formál, ami „*elmaradottságként*” a statisztikai adatokban tükröződik.

A fenti utalásokból is kitetszik, a sajátos településrend mellett – minde-
nekelőtt s geográfusként is ezt kellene először említeni! – sajátos képletté formá-
lódott az alföldi társadalom, mások voltak reakciói a „világ” kihívásaira, más volt
gazdasága ... „elmaradott”, amit a 18. század óta számos közíró ostromozott.

E sajátosságokkal a magyar geográfia tehát behatóan foglalkozott. Nyomon
kísérte a 2. világháború utáni változásokat is. Tudományos műhelyeket hozott létre
az Alföld kutatására, évkönyv-sorozatot hívott életre (Alföldi Tanulmányok), „Al-
föld-kutatókat” adott a tudományos életnek (Mendöl Tibor után Becsei Józsefet,
Tóth Józsefet, Simon Imrét, Csatári Bálintot és így tovább). A részeredmények im-
ponálóak. Épp a részeredmények birtokában kell a földrajztudománynak *is* feltennie
a kérdést: – Az Alföld mássága az ország egyéb nagytájaihoz viszonyított *megkésett-
ség* csupán, esetleg több tényező – véletlenszerű – egybeesése, avagy sajátos és egyéni
„*alföldi fejlődési útról*”, annak földrajzi kihatásairól beszélhetünk? Miben rejlenek
e sajátos út okai, előidézői? Beszélhetünk-e *sajátos területi* rendszerről, mely a *sajá-
tos társadalomfejlődési úttal* összefonódva, annak alkotójaként (tehát nem passzív
tükröződéseként!) alakult ki? A geográfia eddigi kérdései részletekre vonatkoztak
(pl.: kérdés: miért alakult ki a tanyarendszer?; válasz: mert a távoli határrészek bel-
területről történő megművelése nem volt gazdaságos), a jelenségek szférájában mo-
zogtak, s válaszaink is csak részgazságokat tartalmaztak.

A továbblépés reményében tekintsük át vázlatosan a geográfia válaszadási
kísérleteit a „Mi az Alföld” kérdésre!

1. Az Alföld ELMARADOTT terület – ez a leggyakoribb válaszunk. „E térség
– ti. az Alföld – egyik átfogó vonása, hogy elmaradott terület” – Enyedi György
„Az Alföld gazdasági földrajzi problémái” c. tanulmányában⁷ így összegzi az „al-
földiség” lényegét, rámutatva, hogy „Sok sajátossága van e nagytájnak: felszíne, ég-
hajlata, talajviszonyai éppúgy, mint gazdasági szerkezete vagy településhálózata ha-
zánk és bizonyos fokig Európa térképén is elütő színfolt.” Ez az elmaradottság év-
százados⁸, s többé kevésbé „véletlenszerű” – vagy legalább is egymástól független –
tényezők, „balisorok” következménye: kedvezőtlen éghajlati viszonyok, előnytelen
fekvés, felaprózott birtokviszonyok(!), szerény városiasodás stb. Két évtizedes „Al-
föld-stúdiumait” összegezve Tóth József is az *elmaradottságban* látja az Alföld leg-
fontosabb jellemvonását: „Az Alföld – felszabadulás utáni dinamikus fejlődése elle-
nére – ma is sok szempontból (épp az urbanizációs folyamat elért szintjét tekintve
is) *elmaradott területe hazánknak*.”⁹ (Kie.: B. P.) A szerző az elmaradottság okát a
perifériára szorulásban látja (az Alföld „... a Budapestre és az ország ún. ipari – ur-
banizációs tengelyére kiterjedő centrumhoz képest periféria maradt ...”¹⁰), s rámutat
a társadalmi-gazdasági folyamatok torzulására a perifériákon (erről később).¹¹ Az „el-
maradottságra” vonatkozó leírások idézését akár Bél Mátyással is kezdhettük volna,
folytatva Tessedik Sámuellel,¹² a 19. század agrárszakíróival, a 20. század tanyapo-
litikusaival.

Az Alföld el- és lemaradására, elmaradottsága, peremhelyezete bizonyítására
kétségtelenül számos tény, adat sorakoztatható fel. E tények, adatok *egyenként* alig-
ha vitathatóak, még az összkép is nagyjában egészében igaz. Az is tény, hogy az „el-
maradottságnak” sokévszázados, sőt évezredek gyökerei vannak, hisz már az ókorban

a Duna vonalát követő limes az Alföldet kívül rekesztette az akkori „művelt világon”, elválasztotta a „centrumtól” (mondhatnánk: Európától), a Barbarikumba kényszerítette. Az ekkor nyert előnyök (a másik oldalon a felhalmozódó hátrányok) a népvándorlás századaiban is fennmaradtak – a kiirtott erdők, eke alá fogott földek, feléledő városok, örökül maradt országutak –; az országot megülő magyarság érzekelte ezen előnyöket (hátrányokat) s élt velük. Az Alföldet a honfoglalás, az államalapítás után is az ország nagytájaihoz képest extenzíven hasznosították (nem számítva most az országot övező hegykoszorút); népsűrűsége harmada volt a Délvidék vagy a Dunántúl népsűrűségének. A betelepített (épp az Alföldre telepített!) új jövevények – jászok, kunok – újra és újra réseket ütöttek a berendezkedő feudalizmuson, felélesztve-felerősítve egy-másfél évszázada meghaladott gazdálkodási módokat. Majd a török hódoltság! Bárhogy értékeljük a török uralom kihatásait – mert van példa arra is, hogy az Alföld fénykorát épp a 16–17. századra teszik, s még csak nem is minden alap nélkül!¹³ –, a kultúrtáj s a gazdaság pusztulása egyértelmű¹⁴. Az Alföld elmaradottsága a modern társadalom- és gazdaságpolitikai adatok alapján is kimutatható (pl. Enyedi Gy. idézett tanulmányában az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem alapján az első 9 helyre nem alföldi megyét sorolt).

Ám az „Alföld-tünetcsoportot” az *elmaradottságra* vagy *mindenekelőtt az elmaradottságra* korlátozni – nem tűnik kielégítő válasznak. (Az idézett szerzők nem ezt teszik!) Egyrészt, mert az *elmaradottság természetszerűleg az „Alföld-jelenség” egyik tünete, következménye, de nem oka ennek*; nem magyarázza a máságot, az alföldi sajátosságokat. *Elmaradott sokféleképp lehet egy terület*, régió, ettől még nem veszi fel az alföldi sajátosságokat (a dualizmus korában Erdély „elmaradottabb” régió volt, mint az Alföld – teljesen más társadalmi-települési-gazdasági stb. jellemvonásokkal). Másrészt: *az Alföld társadalmi-gazdasági fejlődésének színvonalát sommásan elmaradottnak ítélni – lényeges finomságokat elfedő általánosítás*.

Még a gazdaság, a települési rend egyes elemeit sem lehet az Alföld története során mindvégig „elmaradottnak” minősíteni! Az alföldi agrikultúrát a kortársak is, az utókor is szinte egyértelműen elmarasztalta. Orosz István mutatott rá,¹⁵ hogy a „... Felvidékről vagy a Dunántúlról származó gazdatisztek, államhivatalnokok, adóösszeírók többnyire nem ismerték fel a rendszert az alföldi települések gazdálkodásában, s azt primitívnek, elmaradottnak tekintették.” Az alföldi gazdálkodás alapja azonban a 19. század derekán fellépő gabonakonjunktúráig az állattenyésztés volt. Az Orosz István által feltett kérdésre – „Nem volt-e ... okszerű az alföldi gazdálkodás, ha a termelési eljárásokat aszerint mérlegeljük, megfelelnek-e a természeti és társadalmi feltételeknek?” – vele egyetértésben úgy válaszolhatunk, hogy az akkori földbőség mellett, a rendelkezésre álló korlátozott munkaerő mellett, az adott természeti környezet mellett – nagykiterjedésű árvízjárta térszínnek, szántóművelésre kevésbé alkalmas homokterületek – *a külterjes állattartás biztosította az egy-ségnyi ráfordított munkaerőre jutó legnagyobb hozadékot*. A 16–18. században, a 19. század első évtizedeiben a külterjes állattartás s az ahhoz kapcsolódó agrotechnikai eljárások (a bonyolultabb földhasználati rendszerek hiánya, a szállásföldek létszatra ötletszerű, rendezetlen szabad használata, a gabonatermelés pazarló technikája – kaszás aratás, nyomtatás stb.) jelentették az *okszerű* gazdálkodást az Alföldön. Még a gabonakonjunktúra első évtizedeiben, a 19. század derekán, amikor még ren-

delkezésre álltak igénybevehető új gabonatermő területek – ármentesített területek, legelők feltörése – is okszerűnek ítéelhetjük a gabonatermelés extenzív bővítését. Csak a „szabad” földek művelésbe állítása, a rendelkezésre álló munkaerő gyors növekedése nyomán a 18. század utolsó harmadában ütköztek ki az extenzív gabonatermelés egyértelmű hátrányai!

A tanyás gazdálkodási-települési rendszer egész történetét végigkísérték az aggályok és tiltások; századunk elejére az Alföld gondjainak legtöbbit emlegetett, elátkozott forrása lett a kortársak szemében is a tanyavilág. (Cserháti Sándor, századunk elejének talán legismertebb „Alföld-szakértője” írta: „Az Alföld középrészében uralkodó áldatlan állapotok első és fő oka az ott dívó tanyarendszer, mely kizárja, lehetetlenné teszi az okszerű gazdálkodás meghonosodását.”¹⁷) Ám aligha vitatható tény, hogy a tanyarendszer nehezen nélkülözhető eszköz volt az Alföld hatalmas, puszta területeinek gazdasági visszahódításában, az agrártermelés városokhoz való szervezése révén „piac-orientált” árutermelést tett lehetővé, elősegítette intenzív kultúrák gyors térhódítását – szőlő, zöldség, gyümölcsstermelést – és így tovább. A tanya – s „előzménye”, a szállás – lehetővé tette a török hódoltság idején is a lakatlanná vált területek gazdasági hasznosítását, az „újrahódítás” frontvonalában találjuk őket – s mindezt úgy, hogy egy *lazább feudális függés alatt álló, mezővárosi közösségek* kereteibe vonhatta az agrártermelést. Ezen „rész-előnyök” összegződve időnként az Alföld egészét az „ország színvonalára” emelték; a 19. századi viszonyokat mérlegretéve az Alföldet feltehetően a többi országrész szintjén találunk!

De ami ennél is fontosabb: az Alföld társadalmi szerkezetének „elmara-dottsága” évszázadokon át korántsem volt egyértelmű! A polgárság – a „valódi” városi, iparúzó, kereskedő polgárság – számaránya, befolyása nyilván még szerényebb(?) volt, mint a Dunántúlon vagy Felső-Magyarországon. Ám a feudalizmus sem vált oly hézagtalanná, fojtogatóvá, nem épült ki oly szilárdan, mint az országban másutt. Az Alföld központi részén a lakosság zömét a szoros jobbágyi kötelékektől mentes parasztok, kismesek, a szabadalmas területek polgárai tették ki. Ez a társadalmi szerkezet számos sajátos vonást kölcsönzött az Alföldnek: a mezővárosok „fél-szabadsága”, erős önkormányzata, szoros együttélés a reformált egyház haladó-polgári irányzataival, nagyfokú társadalmi mobilitás, „innovatív” parasztság stb. Ez a sem jobbágy sem úr réteg adta az országnak Csokonai Vitézt, Fazekas Mihályt, Katona Józsefet, Arany Jánost, Petőfit ... Ez a sajátos kettősség, a *társadalmi és gazdasági fejlettség meg nem felelése, az „Alföld-jelenség” egyik lényegi eleme, tünete*; tünete tehát, nem oka, de lényeges jellemvonásokat tükröző tünet.

2. Az „Alföld-jelenség” kapcsán kézenfekvően felvetődik a természeti táj milyensége és a társadalomfejlődés jellegzetességei közötti kapcsolat kérdése. A közvetlen, direkt kapcsolat feltételezése sem ismeretlen a tudományos irodalomból. Hamvas Béla állítása szerint a táj minemősége formálja lakóinak „lelki alkatát”, a táj „génuszát”; az alföldi jellemvonások is e táji adottságokból fakadnak: „Az Alföld sajátosan paradox hely – írja –, de az önellentmondás egészen más, mint a délorosz sztyeppén. A paradox az, hogy szárazföld, egészen nyílt, túlságosan nyílt, végtelenen nyílt, sokkal nyíltabb, mint az óceán, ezért az ember védtelenebb és elveszettebb, és az ég és a föld határtalanabb ugyanakkor reménytelenebb ... Ezért e táj nyíltsága

annyit jelent, mint bezárva lenni.” „Az Alföld vízhiányban él. Aki tudja, hogy a víz milyen összefüggésben áll a munkával és a tevékenységgel, a vállalkozással és a képzelettel, sőt a vidámsággal és a gondolkodással, sőt az ismeretre való szomjúsággal és a bölcsességgel, az az alföldi ember vérmérsékletéből sok mindent megért.”¹⁸ Ha el is fogadjuk Hamvas Béla alapgondolatát, hogy ti. létezik, létezhet valamiféle „táji lelki alkat”, „táji mentalitás”, aligha fogadhatjuk el azok közvetlen kialakítójául a természeti környezet milyenségét¹⁹ (noha az sem tagadható, hogy bizonyos környezet szükségszerűen kialakít bizonyos életforma-elemeket, gazdálkodási formákat, ezek pedig mentalitásbeli jellemzőket). Az „Alföld-szindrómát” sem az Alföld alföldvolta váltotta ki, de a természeti környezet szerepet játszott, játszhatott a *társadalmi-gazdasági fejlődés által életrehívott* tevékenységek lokalizálásában, kedvezőbb, vagy kedvezőtlenebb színteret nyújtott bizonyos tevékenységeknek, többszörös áttételekkel — olykor nem is szükségszerűen! — befolyásolhatta a társadalmi-gazdasági-területi fejlődés sajátosságait. Az Alföld árvízjárta, eke-nem háborította térszíneit nem vonzották a középkor letelepedni szándékozó népeit. A kelta és római kor öröksége a magyarság megtelepedését is befolyásolta. A téli szállásain már földet is művelő félnomád magyarság a Kárpát-medence nagytájai közül legsűrűbben a Dunántúlt, majd a Délvidéket szállta meg. Védelmi, katonapolitikai tényező mellett ebben vitathatatlanul közrejátszott a Dunántúl „táji alkata” (tagolt, sokarcú térszín, változatos életterekkel) és a korábban itt élt népek tájformáló hatása. A 12. században az ország lakott területeinek népsűrűsége 8-10 fő/km²-re tehető; a Dunántúl kedvezőbb adottságú térszíne elérte a 15-16 fő/km²-t; ugyanakkor az Alföldön 3-6 fő/km² volt. E néhány adat is arra utal, hogy az Alföldön relatív földbőség volt, a területet extenzíven hasznosították, s ha a feudalizmus „makrostruktúrája” ki is épült — feudális földbirtok, megyerendszer, egyházi szervezet —, joggal feltételezhető, hogy a „mikrostruktúra” már csak hézagosan. E különbségeket a tatárjárás pusztításai fokozták, s a betelepített nem feudalizált kunok nemcsak a gazdálkodás mi-kéntjét vetették vissza, hanem a feudális berendezkedés megszilárdulását is késleltették. (Mondani sem kell, hogy a jövevéynépek Alföldre való telepítését az említett tényezők — szabad földterületek, extenzív hasznosítás — egyértelműen megsabták.) Így érthető, hogy a 15. század végén a Dunántúlon és a Délvidéken a szántók aránya a földterület felét is elérte-meghaladta, ugyanakkor az Alföld egyes tájegységein (Kis- és Nagyunság, Hortobágy stb.) a 10 %-ot sem tette ki. Az Alföld — természeti viszonyaitól is „támogatva” — évszázadokon át, már a magyar középkorban „periféria” volt, fokozatosan meghódítandó periféria — ha úgy tetszik, frontier (ld. később!). Ez a helyzet váratlanul (?) és sajátos módon nyer jelentőséget a 15–16. században: a magyar export legjelentősebb tételévé épp az „elmaradott” területek produkuma, az élőállat vált. A „földbőséget” a hódoltság évtizedei alatt a „történelem” biztosította, de a 18–19. században ismét közrejátszottak a természeti viszonyok, a csak fokozatosan meghódítható térszínek — vízivilág, árterek, homokpuszták — a „történések” alakításában.

Summázva: nem a természeti viszonyok terelték az „alföldi útra” e nagytájunk társadalmi-gazdasági fejlődését — de, hogy ez az út úgy alakult, ahogy, abban szerepe volt — különféle áttételeken keresztül — a természeti környezetnek is.

3. Az Alföld – PERIFÉRIA; a '70-es '80-as években a gazdaságtörténeti gondolkodás egyik központi kategóriájává vált a centrum-periféria fogalompár, mára pedig már a társadalomtudományok többsége eszköztárába fogadta. Földrajzi adaptációja is megtörtént; Tóth József szerint az Alföld „... a centrumhoz képest periféria maradt, egyes Alföldön belüli térségek pedig a 'periféria perifériái' lettek”.²⁰ „A periféria – a centrumhoz képest – egészében véve az elmaradottság tényével jellemezhető ... A periféria-jelleg a centrumtól való (gazdasági) térbeli távolságot éppúgy magába foglalja, mint az időbeli megkésettiséget.” A perifériává válás tartósan meghatározhatja egy-egy ország, országrész társadalmi-gazdasági fejlődését, hisz a kétféle terület között oly automatizmusok épülnek ki, melyek a periféria-állapotot tartósan konzerválhatják. „A két pólus közti dialektikus kapcsolat meghatározó momentuma az, hogy a centrum elvonja a periférián képződött többlet jelentős részét s azt saját gazdasági fejlődéséhez használja fel, míg a perifériát az elmaradottság állapotába kényszeríti, s a két pólus között egyoldalú, az alá- és fölérendeltségen alapuló asszimétrikus függőségi viszony jön létre.” A két „pólus” közé helyezhető *félperiféria* „... a gazdasági tevékenység komplexitásának foka, az államgépezet erejének nagysága, a kulturális integritás stb. szempontjából egyaránt köztes helyet foglalnak el.”²¹ Elfogadva a fenti meghatározást, közelebb kerülünk az Alföld-jelenséghez; az Alföld *elmaradottsága* most már nem csupán egyedi és esetleges tényezőkkel magyarázható – természeti adottságok, szerencsétlen történelmi események stb. –, hanem egy adott, térben differenciált, *önmagát újratermelő* gazdasági (társadalmi) szerkezet folyamánya. Azzal, hogy a „lemaradás”, „megkésettiség” mikor „szervesült” perifériává, e vázlat írója nem foglalkozott behatóbban. Ha elfogadjuk, hogy a periféria egy *egységes gazdasági rendszer* részeként alakul ki, akkor a korábban vázolt 9–14. századi állapotok „lemaradásként” értékelhetők, nem lévén országos piac, a naturálgazdálkodáshoz közel eső szinten a „centrum” elvonása eleve nem lehetett jelentős. Nem tudom megítélni, hogy a 15–16. században, amikor az alföldi élőállat az ország fő kiviteli cikke lett, kialakult-e a „centrum-periféria” viszony. Ám tény, hogy *a hódoltatás kezdetétől napjainkig meg-megújulóan perifériává vált az Alföld*. Időnként – elnézést az olvasótól a szöszörnyért – *halmozottan perifériakussá*. Már a török jötteinek hírére, vagy a hódoltság első éveitől a török veszélyeztetett területek polgárai kimentették vagyonukat, családjaikat az Alföldről. A hódoltság másfél évszázada alatt pedig *kettős perifériává* vált az Alföld; (az Oszmán birodalom határövezete – ahol nem tudja a hódító a hódoltatás balkáni formáit érvényesíteni – s a feudális magyar állam – Habsburg birodalom – befolyási övezete, ahol a török hallgatóságos beleegyezésével a magyar hatóságok és földesurak is gyakorolják hatalmukat) miközben hadak, rablóportyák dúlják, kétfelé adózik, adójáért még a szokásos „szolgáltatásokat” sem kapja meg: védelmet, jogszolgáltatást, közbiztonságot s a többi. Ha e kettős perifériának voltak is előnyei (egyik fél sem tudta korlátlanul érvényesíteni hatalmát, akarátát), s a „hatalmi vákuumban” kiépíthették önkormányzatukat, a szoros földesúri felügyeletől távol gazdálkodhattak; szabad vallásgyakorlatot folytattak stb., ezen előnyökért fizetett „ár” kétségbeejtően nagy volt: a lakosság újból és újbóli megtizedelése, a konjunkturális körülmények között tekintélyesen növekedett bevételek szinte teljes „elvonása”. S a „periféria-jelleg”, a török kiűzése után sem szűnt meg; a felszabadító háborúk hadisarcái (Debrecenre Caraffa 2

milliók hadisarcot vetett ki 1686-ban), a megváltakozások költségei, a mezőgazdasági termékek értékesítésének hasznát lefoglaló nem-alföldi városok, majd az „agrár-olló”, a 2. világháború után a mezőgazdaságból az iparba tőkét átszivattyúzós gazdaságpolitika mind-mind az Alföldet szegényítette.

Az Alföld tehát periféria volt – ez azonban csak részben magyarázza sajátos fejlődését. Főleg nem a társadalomfejlődés jellegzetességeit, az ebből (is) fakadó településhálózati sajátosságokat.

4. Az Alföld – FRONTIER – terület, állította a Nagy-Frontiert is ismerő den Hollander. Ez az állítás is közelebb vihet az Alföld-jelenség okainak felvázolásához, hisz a *frontier elsősorban társadalmi képlet* s csak azután terület-fejlődési típus: (a frontier fogalmát ugyanis) „Puszta vagy ritkán betelepült terület leírására használták, egy érett kultúra peremén vagy még távolabb tőle.” „Nem csupán egyfajta helynek a helyét ... idézi fel, hanem egyfajta embereket is (akik ott laknak) ... sőt magát a folyamatot is, ami által csak új és sajátos társadalmi struktúrát fejlesztettek ki”.²² Ez a *határállapot* az Alföldet Észak-Amerika nyugatra nyomuló határvézetével, Ausztrália benépesülésének korai korszakával rokonítja.²³ A hasonlóság az adott társadalmi-gazdasági rendszerbe még csak részlegesen integrált zónák „szabadságában” mutatkozik, az államhatalomtól „távol” élő közösségek önállóságában, öngazgatási lehetőségében és kényszerében, a társadalom mobilitásában. Oly jellemvonásokban, melyek a Kozákföldön, a Vadnyugaton, Burföldön és az Alföldön egyaránt fellelhetők. A FRONTIER és a PERIFÉRIA ötvöződését feltételezve – amire Hollander is felfigyelt: „... az összbélyomás egy olyan társadalmat mutat – az Alföldön –, amely megrekedt”²⁴ – már közelebb kerülünk az „Alföld-szindrómához”; ez magyarázatot kínál a társadalom és a gazdaság fejlődésének „meg-nem felelésére” (inkonzisztencia).

A frontier-jelleg magyarázó okként való felhasználhatósága azonban korlátozott. Az amerikai frontier (a 19. században a Vadnyugat) vagy a Burföld társadalmi képlete gyökeresen eltért az Alföldétől; a Vadnyugat egy viharos dinamizmussal terjeszkedő tőkés társadalom és gazdaság határzónája, amely gyors ütemben toldott nyugatra (így egy adott területen a frontier-állapot csak néhány évtizedig tartott); az Alföldön a frontier évszázados állapot volt, s a közelmúltig egy feudális társadalom határzónáját képezte.

Tehát még nem hagyhatunk fel a válaszok keresésével.

5. Az Alföld – sajátos TÁRSADALOMFEJLŐDÉSI ÚT régiója, netán „kelet-európai sziget” közép-európai (nyugat-európai?) környezetben? Az Alföld földrajzi sajátosságai (extremitásai) a geográfia egyes művelőit is arra készítették, hogy a Dunántúl és az Alföld eltérő jellegét, fejlődési útját *Európa társadalmi fejlődésének két (három?) alaptípusáig vessék vissza*, feltételezve, hogy a társadalomföldrajzi képen tükröződő jellegzetességek a társadalomfejlődés sajátos (modell-értékű) útjával magyarázhatók.

E sorok írója két ízben tett futólagos megjegyzést a kérdéskörben. 1981-ben egy széljegyzetében az alföldi mezővárosok kapcsán vetette fel: „Helytálló-e rokonításuk Kelet-Európa 'nem-ipari-polgári' városaival, és így keletkezésük visszavezet-

hető-é az európai fejlődés két alaptípusához... Tetszetős a feltételezés – ti. „kelet-európai jellegűk” –, csakhogy a mezővárosok ‘mezo-struktúrája’ igencsak különbözik a kelet-európai fejlődési vonaltól...”²⁵ Hasonló megállapítással zárta rövid fejtegetését az Alföld településviszonyairól rendezett nagykorösi tudományos konferencián: „Ezért úgy véljük, nem indokolt az Alföldet a kelet-európai társadalmi-gazdasági fejlődés zónájába sorolni...”²⁶ Az alföldi társadalmi fejlődés mibenlétének kifejtésével azonban akkor adós maradt a Szerző: „... az Alföld a nyugat- és kelet-európai társadalmi-gazdasági fejlődési területek határzónájában fekvő frontier jellegű periféria volt...”²⁷

A geográfia – e kérdéskörben véleményt nyilvánító – jeles képviselőinek, többek között Enyedi Györgynek és Tóth Józsefnek vélekedése azonban nem egyezik a fenn vázoltakkal; álláspontjuk abban summázható, hogy az *Alföld kelet-európai fejlődési utat járó tájegység nyugat- vagy közép-európai környezetben*.²⁸ *Ebből a különbségből fakad az Alföld más-sága*. Előjáróban meg kell jegyezni, hogy e nézettel a geográfia reprezentánsai nem állnak egyedül. Amellett, hogy történészeink egy része hazánk egészét a kelet-európai régióba sorolja, mások felhívják a figyelmet az országon belüli területi különbségekre, a Dunántúl és az Alföld eltérő jellegére; Gunst Péter véleménye szerint „... az ország nyugati fele, Pannónia a római birodalom, majd később Nagy Károly birodalmának s vele nyugat-európai típusú fejlődésének is része volt. A honfoglaló nomád magyarság az ország nyugati felén nem elnépteledett, vagy üres területre telepedett, hanem egy olyan földműves társadalomra, amely igen nagy hatással volt gazdasági, társadalmi és állami rendjének továbbfejlesztésére. A nyugatos Dunántúl és a keleties Alföld különbsége és egymásra hatása nemcsak azt példázza, hogy egyes államalakulatok kezdettől fogva gyakorlatilag két struktúrát is magukba foglalhattak, hanem azt is bizonyítja, hogy az ország nyugati felén élt szláv és más népcsoportoknak milyen nagy szerepük volt a magyar nép gazdasági és társadalmi rendjének formálásában...”²⁹ A már idézett Hamvas Béla szerint is „Kelet-géniusza” uralja az Alföldet.

Mielőtt az „alföldi út” mibenlétét, az eddigi vélekedéseket taglalnánk, vázolnunk kell a *történeti régiók* legfontosabb jellemzőit, a róluk kialakított nézeteket.

Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy a magyar történettudomány álláspontja sem egységes a történeti régiók kérdésében. Az mindenesetre általánosan elfogadott, hogy két fejlődési alaptípus alakult ki, a nyugat- és a kelet-európai. Az előbbi az antik és germán örökség ötvöződéséből fakad; gazdasági alapja a föld vitathatatlan magángulajdona, a jobbágyság törvényileg rögzített joga a jobbágytelekhez (s ebből fakadóan az egyén érdekeltsége a termelés növelésében, hatékonysága emelésében, a technikai fejlődés eredményeinek alkalmazásában³⁰); a jobbágyok használta föld és a földesúr magánkezelésben tartott földek egyértelmű, jogilag garantált elkülönülése, Kelet-Európában a „dolgozó réteg” túlnyomó többségét a „holop” jogállású rétegek alkották; a holop – Orosz István megfogalmazása szerint – „... kora középkori típusú szolgálóelem, akinek semmilyen joga nincs arra a földre, amelyet megművel.”³¹ „Közép-Európában a XIII–XIV. századra kialakult az egységes jobbágyosztály, s ez a jobbágyságnak a szabadok szintjén való egységesülését jelentette. Oroszországban a szabad menetelű jobbágyok vékony rétege nem vált a termelés bázisává, az a kiegyenlítődség, az egységesülés a XVI–XVII. században a holo-

pok, tehát a szolgálalelem szintjén ment végbe.”³² Így a földesúr a jobbágyát adhatta, vehette, elűzhette, elszakíthatta a földtől. Kelet-Európában mindvégig (a 20. századig) meghatározó maradt a földközösségek (faluközösségek) szerepe, s fennmaradt „... a faluközösség mint adóegység, valamint a faluközösségek tagjainak közös felelőssége is.”³³ Mindez az „egyéni érdekeltiséget” csekély területre korlátozta.³⁴ A 16. század után Kelet-Európában vált uralkodóvá a roboton alapuló majorsági gazdálkodás.

Nyugat-Európában a földmagántulajdon, az egységesült jobbágyosztály is alkotórésze a tagolt rendi társadalomnak, a hűbériségnek, egy bonyolult jogi viszonyokkal szabályozott társadalmi képletnek.³⁵ Kelet-Európában a rendiség csak hézagosan épült ki, a nemesség közvetlenül függött az államhatalomtól, az uralkodótól. Nyugat-Európában a rendiség jogilag szabályozott rendszere a „szabadságok kis köreinek sokaságát” alakította ki (Bibó István kifejezése, aki e „kis körökben” látta – Szűcs Jenő szerint is joggal – a nyugati fejlődés alapvetését), ami „... felvázolta paraszti szinten is a ‘szabadság’ egyfajta korlátozott és feltételes állapotát; hogy azonban még e hasonlíthatatlan egyenlőtlenebb feltételek is hangsúlyos ‘szerződéses’ formát kaptak, az már ama jellegzetes ‘beidegződések’ közé tartozik, mely terminus éppen Bibó István kulcsfogalma a korokon átnyúló, társadalm szerkezetiileg determinált s nem pusztán pszichológiai reflexek megjelenésére.”³⁶ A „szabadságok kis köreikhez” sorolhatók a territoriális szabadságok (tartományok, megyék), a rendek szabadságjogai, a római egyház tevékenysége, a céhek, egyetekem, városok autonómiái és így tovább. A nyugat-európai rendiség szabadságainak köreihez tartozott a *városfejlődés is*, melynek alapvető jegye a városi autonómia kialakulása volt, a „jogok és hatáskörök olyan együttese, mely más magaskultúrákban az ‘állami’ szuverenitás része”.³⁷ Kelet-Európában viszont a város nem autonóm képződmény, nem önkormányzat, hanem erős állami kontroll alatt álló heterogén képződmény, Hanák Péter kategórikus megfogalmazása szerint a „... cári autokrácia hierarchikus rendszerébe illeszkedett szolgáltató közösség maradt”.³⁸

Míg a nyugat- és kelet-európai fejlődés alapvonaláiban sok hasonlóság található történéseink vélekedésében, addig Magyarország hovatarozásában, illetve a két régió közötti határzóna (önálló Közép-Európa?) kérdésében a vélemények rendkívül megoszlanak.³⁹ (Csak a teljesség kedvéért jegyzem meg, hogy a fenti régiók mellett külön régióként – alrégióként? – kezelendő a Mediterránium vagy Skandinávia is.) E vélekedések pusztá felsorolása, idézése is hosszadalmas lenne s nem is feladatunk. A „Kelethez” vagy „Nyugathoz” való „egyszerű” besorolás mellett⁴⁰ jónéhány kutató „határzónát”, alrégiót tételez fel s abba sorolja hazánkat; további variánsok forrása, hogy egyesek Kelet-Európa nyugati zónájába, mások Nyugat-Európa keleti pereméhez számítják Magyarországot.⁴¹ Végül a kérdésben véleményt nyilvánítók többsége (?) önálló, „hibrid” régiót tételez fel Kelet- és Nyugat-Európa között.⁴² E vitában – ismétlem – nem kívánok jelen írással résztvenni; megjegyzem, olykor csak nevezéktani vitáról van szó, mert az összemérhetetlen jellemvonások együtteséről szubjektivitást nem nélkülözve lehet eldönteni, hogy az alrégiónak, köztes övezetnek, önálló régiónak nevezessék-e. Az azonban bizonyítottnak tűnik a nem-szakmabélinek, hogy hazánkra sem a kelet- sem a nyugat-európai jellemvoná-

sok nem alkalmazhatók fenntartások, illetve komoly ellenvetések nélkül; régióknak „köztes jellege” elfogadhatónak tűnik.

Amihez persze azonnal két megjegyzést kell fűznünk: az egyik, hogy a régióhatárok a történelem során változtak, változhatott egy-egy ország, területegység hovatarozása is; másrészt ha elfogadjuk, hogy egy-egy közjogi egységen, országon belül többféle struktúra is létezhet egymás mellett, akkor az egyes országok „besorolását” méginkább árnyalnunk kell.

Az utóbbi megjegyzéshez néhány kérdést is fel kell tennünk. Mindenekelőtt: egyetlen országon, közjogi egységen *belül* beszélhetünk-e többféle társadalomfejlődési modellről? Az e tárgykörbe vágó legtöbb munkában e kérdés nem merül fel, de nem is zárják ki ennek lehetőségét. Eléggé kézenfekvőnek látszik, hogy pl. Lengyelország „törzsterülete” és a fennhatósága alá került Galícia vagy Fehéroroszország, a 18–19. századi Poroszország keleti és nyugati területei között a társadalmi-gazdasági fejlődés „modelljében” lényeges különbségek mutatkoznak (az is tény, hogy ezek a területek „utólag” váltak egy államterület részeivé). Idéztük viszont korábban Gunst véleményét; szerinte létezhetnek különféle struktúrák egy-egy országon belül is. Szükségét érezzük e helyütt Módra László véleményét hosszabban idézni: „Úgy tűnik, hogy ma már túl van a hazai társadalomtudományi gondolkodás azon a dilemmán, hogy vajon egy ilyen kis országon belül a struktúrák vizsgálatánál *jogos-e történelmi régiókról, eltérő fejlődési típusokról beszélni*. Az tudományosan bizonyított tény, már-már evidencia, hogy Nyugat és Kelet hatására a hazai társadalom strukturális szerveződése, minőségét tekintve roppant vegyes képletű... A hazai társadalom alapstruktúráinak a vegyességét – éppen az előbbieket hatására – még tovább kombinálják az ország határain belül található történelmi zónák fejlődései, eltérései, másságai.”⁴³ Az országokon belüli, így a hazánkon belüli eltérő fejlődési utak lehetőségét elfogadva is kérdés: mekkora az a területi egység, ameddig „lemenve” még joggal rokoníthatunk a „makro-modellekhez”. Hisz ha *csak* (?) a tulajdonviszonyokat, a társadalmi függőségeket, a helyi társadalom struktúráját tekintjük, akkor – különösen az Alföldön – szinte mérföldről mérföldre változott a kép: szabad királyi városok, szabadalmas területek, megváltakozott és földesúri mezővárosok, szabad menetelű parasztok és jobbágyok falvai váltották egymást. Mindmennyi eltérő fejlődésű modell? Nem áll módomban állást foglalni. Megjegyezhető viszont, hogy az Alföld „törzsterületén” a szatmári, beregi, borsodi, hevesi, bihari peremterületeket, a Duna-mente zugait leszámítva, a mezővárosi és a szabadalmas területek – Jászság, Kunságok, Hajdúság – voltak túlsúlyban – sajátos fejlődésük „alföldi modellként” értelmezhető.

Utoljára maradt a kérdés: miként vázolható fel az alföldi társadalomfejlődés útja, s milyen földrajzi, települési sajátosságok fakadtak ezen útból?

Magyarországot az államalapítás s a kereszténység felvétele után a *korabeli* megítélés is a Nyugathoz sorolja. „A 'Nyugat' fogalma úgy tágult, ahogy a latin kereszténység tágította: 'civilizációs' gyűjtőfogalommá vált.” – szögezi le Szűcs Jenő⁴³, hozzátéve, hogy a „Civilizáció és struktúra azonban jó ideig más-más koordinátákhoz tartoztak.” Vagyis már a 10–11–12. századi Magyarországon egymás mellett éltek „nyugatias” és „keleties” elemek; a nyugati ideológia, egyház, a formális államszervezet, a feudális tulajdon egyes elemei mellett, a társadalom rendi tagolódása még

csékély mélységű, a feudális osztálytagolódás kialakulatlan, mintahogy kialakulatlan a feudális birtok és termelőüzem is, legalábbis az ország egyes részein. A korai magyar állam „keleties” és „nyugatis” elemeinek felsorakoztatása hosszasan folytatható lenne; ezt a szemrevételezést azonban nálamnál illetékesebbek – mint pl. Szücs Jenő – elvégezték; summázatul megállapítható, hogy a felemlített vonások – legalábbis az 1200-as évekig – hazánkat legalább oly mértékben rokonították kelettel, mint nyugattal.

Az Alföld ekkor periféria. Azzá tette a korábbi kultiváció hiánya, azzá a települöket kevésbé vonzó természeti környezet. Az Alföld népsűrűsége mintegy harmada a dunántúlinak, délvidékinek. Ez némileg ellentmond azon vélekedésnek, hogy a 11–12. században az Alföldön hasonló településhálózat alakult ki, mint másutt az országban. Az Alföldön – miközben itt is kiépült a feudalizmus „makrostruktúrája”, a királyi vármegye és birtokrendszer, az egyházszervezet stb. – a feudalizmus szövedéke lazább, a feudális üzemszervezet kiépületlenebb; a már ekkor – még? – feltehetően „vezető ágazatnak” tekinthető rideg állattartás eleve nehezíti a „szabályos” üzemszervezet kialakulását. Úgy tetszik tehát, *az Alföld lassabban tagolódik be a nyugati típusú feudalizmusba*, mint az ország többi része. S ezt az állapotot a tatár betörés pusztításai, a kunok, jászok befogadása prolongálta. Itt a legnagyobb arányú a lakosság, a települések és a javak pusztulása; az Alföld szinte újrahódítandó lakatlan földdé válik. A jövevények betelepődése több évszázaddal korábbi társadalmi viszonyokat állított vissza – legalábbis az Alföld egy részén; feudalizációjuk az 1400-as évekig tart, ám *közjogilag* kezdettől fogva a feudalizmus kései szakaszára jellemző viszonyokkal (is) rendelkeznek. Az Alföld feudalizációjának megtorpanása épp akkor következik be, amikor az ország többi része – kihevervén a tatár pusztítást – gyors ütemben zárkózik fel Nyugathoz, „fordul át” Nyugat-Európa vagy legalábbis annak keleti peremé felé: „Az átfordulást a geográfiai Kelet-Európa nyugati peremétől a strukturális értelemben vett Nyugat-Európa keleti peremévé mindenekelőtt a fejlődés sajátosan összevont gyorsasága jellemzi”.⁴⁴ Ez az „összevont”, gyors, „szervetlen” fejlődés torzítja is a „nyugati elemeket”⁴⁵, olyannyira, hogy már ekkor joggal beszélhetünk közép-európai fejlődési útról.⁴⁶

Míg az ország a 13–15. században a közép-európai mezőben „nyugatra” mozdul el, *az Alföld továbbra is a feudalizációban „hátramaradt” terület, „feudalizmus előtti terület”,* extenzív gazdasági hasznosítással; ám *kelet-európai jellegűnek* (az ország többi részéhez viszonyítva „keletibbnek”) *sem lehet fenntartás nélkül nevezni*, hisz pl. nem a kelet-európai holop-típusú szolgarend teszi a népesség zömét (ha a hunok dolgoztattak is rabszolga-félrabszolga elemeket), hanem a nemzetiségi társadalom nyomait őrző, *részlegesen feudalizálódott szolgáló rend.* S a „fejlődés”, a felzárkózás is „nyugatra” történik, mintsem keletre. (Az pontosan aligha rekonstruálható, hogy a fenti sorokban feltételezett „fejlődési modell” az Alföld mely részeire volt jellemző.) Az Alföld ekkor *közép-európai környezetbe foglalt, prefeudális periféria.*

S ekkor, a 15. századtól kezdve feltételezhető egy olyan folyamat, amely az alföldi út meghatározó jellegét adja. E folyamat lényege, hogy *az Alföld* – igen rövid idő alatt – *úgy kerül át egy „feudalizmus előtti” állapotból egy, a feudalizmust meghaladó állapotba*, hogy közben a feudalizmus kifejlett, tipikus formája meg sem

szilárdul, nem válik általánossá, nem válik általánosan elterjedté az egységes jobbágyi rend sem. Ennek az átfordulásnak egyes lépései nem dokumentálhatóak megnyugtatóan (magam ilyen jellegű *kutatásokat* nem is végeztem), ám a 16. század első éveire meglehetősen jól körvonalazódott már ez az „átfordulás”. A kiváltságos, nem magánföldesúri fennhatóság alatt álló területek mellett megsaporodnak, megerősödnek a mezővárosok. Sűrűségük ugyan nem érte el a dunántúlit, de itt alakultak ki a legnépesebb mezővárosok (Debrecen, Gyula, Cegléd, Bátmonostor), s Bácskai Vera kutatásai szerint „... az alföldi mezővárosok népessége emelkedett a legegyszerűsebben és leggyorsabb ütemben, s a XV. század elején ezek átlagnépessége a legmagasabb”.⁴⁷ Lakosságuk aránya — Szabó István számításai szerint — az összlakosságon belül országosan kb. 20 % volt, egyes területeken azonban azt jóval meghaladta (Bácskai V. adatai szerint pl. a Bodrog megyei jobbágyság 32 %-a, a gyulai uradalom a lakosoknak 49 %-a (!) élt mezővárosokban a 15. században). Ezek az arányok, kiegészülve a kunokkal, jászokkal, már jellegmeghatározóvá tehetik a ‘szabad paraszti’ fejlődést. A mezőváros ezt a *lehetőséget* jelentette. („A mezővárosi kiváltságok, s nem utolsósorban az egyösszegben fizetett adó és az önkormányzati jog a parasztság jelentős rétege számára a nyugati parasztbérlőkéhez hasonló szabadságot és termelői függetlenséget biztosított.”⁴⁸)

Mezővárosok persze az országban másutt is kialakultak — hálózatuk a Dunántúlon még sűrűbb is volt. Jogi helyzetükben sem látszik szisztematikus különbség. Gazdaságukban igen; az alföldi mezővárosok már a 14–15. században határozottan agrárjellegűek, lakóik elsősorban állattartásból, kereskedeleméből éltek. S ha figyelembe vesszük, hogy az állatkivitel hazánk exportjából ezen időszak alatt 60 %-ról 91 %-ra nőtt⁴⁹, hogy az agrárkonjunktúra mily erőteljes pezsgést indított el a jobbágyok között is, egyszerűen különleges megvilágításba kerülnek az alföldi mezővárosok. Az állatkereskedelem hasznán másokkal is osztoznak, de az állattartás-nevelés legfontosabb színtere az Alföld. A korábbi lazább településállomány, a megindult pusztásodás, a puszták bérlete, a hatalmas városhatárok biztosítják az állattenyésztés színterét — már a török hódoltság előtt. Nem elhanyagolható körülmény, hogy a legelőterület — csakúgy, mint a sok mezővárosban szintén jelentős árutermeleést produkáló szőlőterület — nem tartozott a (jobbágy)telki állományhoz, akár birtokjogon, akár bérletként bírta azt tulajdonosa vagy a (mezővárosi) közösség. Így nem volt alávetve művelési kényszernek és jobbágyi szolgáltatásoknak. „A szőlőért vagy legelőért fizetett járandóság lényegében természetben fizetett földbérnek tekinthető.”⁵⁰ Ez, párosulva a mezővárosi önkormányzat „szabadságaival”, nagy területeket vont ki az Alföldön a feudális földjog s feudális mezőgazdasági üzemek hatásköréből. „A mezővárosok földhasználati joga, amennyiben szőlőről vagy legelőről volt szó, lényegében a polgári földbérlet csíraformájának tekinthető.”⁵¹ S e feudális kötöttségektől kevésbé béklyózott területen „állították” elő annak a vágómarha-mennyiségnek zömét (?), amely kivitelünk 90 %-át tette ki! A 16. század fordulójára tehát kirajzolódtak a mezővárosokra alapozott „szabadparaszti” fejlődés lehetőségei az Alföldön — szilárd feudális előzmények nélkül. Hogy az utóbbi mekkora *közvetlen* hatást gyakorolt az alföldi mezővárosok társadalmára — feltehetően nehéz lenne kimutatni. Tény ugyanakkor, hogy a 15. század végén, a 16. század elején egy sor alföldi mezőváros (Debrecen, Gyula, Kisvárd, Mezőtúr stb.) folytat nemegyszer sikeres

küzdelmet földesurával; Cegléden fegyveres ellenállásra is sor került. S nem lehet véletlen, hogy az alföldi mezővárosok az 1514-es parasztháborúban kitüntetett szerepet játszottak; nemcsak tömegeket adtak, hanem ideológiát s vezetőket egyaránt.

Az áruterelésbe való bekapcsolódás, a pénzbevételek növelésének igénye a nemesség részéről fokozta a mezővárosok feletti rendelkezés újramegerősítésének vágyát; igazi sikerre azonban az Alföldön, ezen a feudális üzemszervezetbe nehezen tagolható területen nem számíhattak. E körülmények biztosították – illetve biztosíthatták volna – a mezővárosi fejlődés sikerét az Alföldön. Hallgassuk meg Szakály Ferenc összegzését a török hódoltság előtti mezővárosi fejlődésről: a szerző szerint hangsúlyozni kell „... azt a rugalmasságot, mellyel – hosszabb vagy rövidebb távon, de csaknem valamennyi lehetőségei végső határáig – alkalmazkodni tudtak a gyorsan változó lehetőségekhez. A XVI. század derekára szinte a semmiből meglepően széles és *tőkeerős vállalkozó- és kereskedőréteg* alakult ki bennük, amely a külső és a belső áruforgalom szervezésében és lebonyolításában oly nagy szakértelmet tanúsított, mintha e téren már évszázados gyakorlata lett volna. ... Mindmegannyi olyan vonást soroltunk fel, amely az eddig feltételezettnél jóval nagyobb *városfejlődési tartalékokat* és *energiákat* sejtet. S ha Szegednek a XV. század végére sikerült felkapaszkodnia a szabad királyi városok sorába, miért ne hihetnők el, hogy ha a fejlődésvonal töretlen marad, ez más mezővárosoknak is sikerülhetett volna... Az a tény ..., hogy az alföldi mezővárosok menekültjei nem egy őket befogadó felvidéki szabad királyi városban – így például Kassán és Nagyszombaton – gyorsan vezető gazdasági és igazgatási pozícióba jutottak, arra mutat, hogy az esetleg felemelkedő magyar etnikumú mezővárosok esélyei nem voltak eleve kilátástalanok.”⁵²

Szakály feltételezése nem megalapozatlan, ám bizonyítékot már sosem kapunk rá. A török hódoltság körülményei között ugyan folytatódott az a jellegű mezővárosi fejlődés, amely már a 15. századtól jellemző az Alföldre, ám annyira más körülmények között, hogy a változatlan feltételek körülményei közötti városfejlődés eredményeiről csak feltételezéseink lehetnek.

Mielőtt a török hódításnak az „alföldi út” kialakulásában játszott szerepét vázolnánk, szót kell ejtenünk – ismételten – az ország egészének a 16. századtól kezdődően megváltozó helyzetéről, európai helyéről. A 15. század vége, a 16. század Európa nagy regionális átrendeződésének korszaka; ismét dinamizálódik az Atlanti Európa, immár a korfi kapitalizmus kifejlésztésében „vállalva” vezető szerepet. Itt felgyorsul a feudális agrárviszonyok felbomlása, a jobbágyság helyét a szabad parasztok, bérlők foglalják el; ide helyeződik át a világ kereskedelmi központja, teret nyer a manufaktúra-ipar. Közép- és Kelet-Európa egyre inkább a Nyugat perifériája; a fejlődés – mely Közép-Európában eddig a *Nyugat felé* tartott, *Kelet felé* kanyarodik.⁵³ A közép-európai feudális uralkodó osztályok – az agrárkonjunktúrát kihasználó – a természetbeni járadékok növelésével tudtak bekapcsolódni az európai gazdasági konjunktúrába. Ez refeudalizációs kísérleteket indított el, a „fejlődést” a robotolható majorsági gazdálkodás, a feudális kötöttségek szigorítása, a szabad paraszti fejlődés korlátozása, felszámolása, a „második jobbágyság” felé terelve (nem térve itt ki a „második jobbágyság” eddigi értelmezése körül kibontakozó történész vitákra). Ez a refeudalizációs folyamat hazánkban is megindult a 15. század végén;⁵⁴ célpontjai elsősorban épp a mezővárosok voltak. Ezért nem hagyható figyelmen

kívül Szücs Jenő feltételezése sem, aki – Szakály Ferenc idézett feltételezésének ellentmondva – úgy véli, hogy ha nem kerülnek török hódoltság alá az alföldi mezővárosok, „... a földesúri reakció alighanem éppoly szűk gyeplőn tartja őket, mint a királyi Magyarországon – ahol nincs is analógiájuk.”⁵⁵

Az alföldi mezővárosok (és szabadalmas területek) azonban török fennhatóság alá kerültek. Geopolitikai helyzetük gyökeresen megváltozott. A 15. század második felétől formálódó folyamatok kiteljesedtek. E kiteljesedő folyamatok értékelésében sok ellentmondó vélemény fogalmazódott meg. A 16–17. századot egyes szerzők a mezővárosi fejlődés, az „alföldi út” virágkorának tartják (pl. Márkus István, Majlát Jolán). Kétségtelen, a *pusztításokat átvészelő* mezővárosok társadalmi képletében számos pozitív elemet találunk, rokonszenves, vonzó az „alföldi út”, de – a magunk részéről legalábbis – a 16–17. századi mezővárosok a „romlás virágainak” tartjuk; „szabadságukért” az Alföld legyilkolt és elhurcolt lakóinak többségével fizetett, nyomtalanul eltűnt fiaival fizetett, „kétfél” viselte a terheket, felhalmozott értékeit a háború veszélye prédálta; a „nagy konjunktúra” másfél százada után többnyire puszta életüket mentették át a 18. századra a mezővárosok lakói – már akik átmentették. S persze felduzzadt városhatárait, „szabadságait”, tradícióit.

De kísérletezzünk némileg rendszerezett áttekintéssel!

Az Alföld tehát az 1540-es évektől két ország (birodalom) határzónájává, pontosabban *kettős perifériájává* vált: az „ázsiai” feudalizmust képviselő Oszmán Birodalom s a refeudalizálódó királyi Magyarország (Habsburg birodalom) perifériájává. Oly zónává, ahol a két birodalom hatalmi törekvései egymást oltják ki, illetve gyengítik. A hódoltság közjogilag a szultáni birodalom részét képezte, számos ok következtében azonban „balkanizálása” elmaradt, a török még azt is eltúrte, hogy a régi magyar hatalmi szervezet (vármegye, földesúr) fenntartsa befolyását a hódoltsági területeken.⁵⁶ A hódoltság lakói adóztak, szolgálatokat teljesítettek volt uraiknak is, ám a magyar rendiség eltűnt mindennapjaik horizontjáról.⁵⁷ Hatalmi úr keletkezett az Alföldön, a kettős uralom ellenére is. Ebben a sajátos zónában, sajátos geopolitikai viszonyok között folyt az Alföld népének élete.

A kettős perifériában való lét többszörös költségeket jelentett; a javak állandó veszedelmét és pusztulását. Szorgos helytörténeti kutatások számos mezővárosi polgár, tőzsér hatalmas vagyonáról, mesés gyarapodásáról adnak hírt (pl. az 1563/64. évben a váci vámnál tíz ceglédi tőzsér marhakivitelét regisztrálták; e tőzsérek bevétele 9 hónap alatt fejenként átlag 3146 aranyforintot tett ki). S e hatalmas jövedelmek szinte nyomtalanul enyésznek el a távoli porta, az elmenekült földesurak, török tisztviselők, martalócok kezén. Maradandó érték legfeljebb a földtulajdon bővülése révén halmozódott fel. Azok a jövedelmek, amelyek a mezővárosi polgárok számára az „eredeti felhalmozást” biztosíthatták volna, puszta létük biztosítására úsztak el, megfosztva ezzel az Alföldet a gazdasági dinamizálódás lehetőségeitől (aminek politikai, közbiztonsági stb. feltételei is hiányoztak).

Ugyanakkor – a feudális társadalmi intézményektől távol – a „szabadságok kis köreit” építheti ki az Alföld lakossága. Az életbenmaradtak többsége mezővárosban él; *jobbágyi kötelékektől ment* (ha jogilag többnyire jobbágy is), *tényleges állapota a szabad paraszthoz, bérlőhöz hasonló*. (A tény meglehetősen ismert, részletes

dokumentálásától eltekintünk; csupán Veres Péter — politikai indítékoktól befolyásoltan túlzó — vélekedését idézzük: „Egyszóval az alföldi parasztság, amennyiben különbözik más paraszt népektől, az azért van, mert a szó tiszta értelmében sohasem volt rabszolga, és ha jobbágy volt is egy része, de nem *szolgajobbágy*”. „... a történelem folyamán a mindig lázadó alföldi parasztság saját formákat teremthetett, amaz pedig — ti. a dunántúli — szolgaságban teljesen alkalmazkodni kényszerült.”⁵⁸) Sorraikat gyarapítják a hajdútelepek is (számuk a 16–17. században jóval nagyobb, mint a későbbi Hajdúterület településeinek). De facto jogállása, vallása — világnézete, települési viszonyai alapján hasonló alföldi lakosság viszonylag egységes csoportot alkot (következményeiről Márkus I. nyomán — már szóltunk).

Az Alföld társadalmá a 16–17. században gyakorlatilag *mezővárosi társadalom*. Távol álljon tőlünk a mezővárosok idealizálása; ám szabadságainak sokfélesége — önkormányzat, bíraskodási jog, szabad földhasználat, szabad vallásgyakorlat, a — protestáns egyház birtokbavétele, a céhek szabadságai stb. — a nyugatias fejlődésre emlékeztet olyannyira, hogy Szücs Jenő fel is teszi a kérdést: „'Nyugatias' képlet volt az alföldi mezőváros?” Válasza lényegében igenlő: „Eredetében, a maga fél-paraszti, fél-polgári kommunális szabadságaival és önkormányzatával kétségkívül annak 'középkélet-európai' variánsa volt ...”⁵⁹ E „szabadságok” mibenlétére sem térhetünk ki — csak utalunk pl. a protestantizmus felvállalásának következményeire (s felhívjuk az olvasó figyelmét Márkus I. tárgyba vágó kitűnő elemzésére — Valóság, 1986). Az persze mérlegelhető, hogy mennyire alakította az Alföld-jelenséget a protestantizmus, illetve az alföldi sajátosságoknak mennyire volt megfelelő a protestantizmus vállalása. De tény, hogy a reformációhoz való csatlakozás kapcsolatot biztosított a polgárosodó nyugat felé, öngazgatási mintákhoz juttatta a mezővárosok népességét, „intellektuális technikákat” biztosított számukra.⁶⁰

A török kiűzése után hazánkban fokozódó „visszafeudalizálódás” tapasztalható; a hódoltsági területeken is újrászerveződik a feudális birtokszervezet, a vármegye, az állam. Ennek a törekvésnek az eredményei az Alföldön is mutatkoznak, ám a hódoltság alatt kikristályosodott képlet tovább él. A mezővárosok száma, népessége rohamosan gyarapszik, állandó fenyegetettségük megszűnik. A „visszafeudalizálódástól” való félelem formálta ki végső soron a sajátos alföldi településformát, a mezővárosok és tanyaviláguk szimbiózisát. A tanyarendszer lehetővé tette a mezővárosi keretek fenntartását a távoli határrészek fokozódó birtokbavétele mellett. A mennyiségi gyarapodás mellett a „hanyatlás” tünetei is mutatkoznak, az ország egészének „keleties” irányvételével párhuzamosan. A forradalmias egyház hierarchizálódik, szerepe csökken az alföldi út formálásában; az élőállat-kivitel konjunktúrája a 18. század folyamán csökken; a feudális intézményrendszer részben rátelepszik a mezővárosokra is. Az Alföld társadalmá azonban a nyugatias elemekkel jellemezhető parasztpolgári fejlődést mutatja továbbra is. Nem „Kelet-Európa”. De nem is „Nyugat-Európa”; *e parasztpolgári világból majd teljesen hiányzik a valódi polgárság*, az autochton polgárosodás feltétele, lehetősége. Miért? Az a tény, hogy ez a parasztpolgári világ sokkal inkább paraszti, mint polgári, paraszti törekvésekkel, mintákkal — igaz. De nem elegendő magyarázat. Az már inkább, hogy a közép-európai fejlődés sajátosságai mellett a feudalizáció meg-megújuló rohamai közepette a *feudális jogrenden belül maradvá „feudális garanciákkal”* lehetett a refeudalizáció ellen védekezni. Ez ki-

tüntetett szerepet biztosított a földtulajdonnak; a mezővárosok anyagi erőforrásaik jelentékeny részét a megváltakozásra, a saját tulajdonú föld szerzésére, bérletekre fordították – tőkéjük földmagántulajdonként reinkarnálódott. A 18. században – helyenként a 19. század utolsó harmadáig! – rendelkezésre álló föld bősége egyrészt bizonyos „harc eszköz” is a feudalizációval szemben, *másrészt lehetővé teszi a termelés szokott módon való extenzív bővítését*. Ez az adottság lehetővé tette a korábbi előnyös állapot fenntartását – majd egészen a jobbágyfelszabadításig. Sőt, bizonyos szempontból a 19. század az Alföld „legjobb” százada; a gabonakonjunktúra még a jobbágyfelszabadítás utáni évtizedekre is biztosítja az Alföld prosperitását.

Az Alföld mássága azonban még az „alföldi út” elhalványodása után is nyomozható. A sajátos településhálózatban. Az alföldi agrikultúra egyes teljesítményeiben (szőlő-, gyümölcsstermelés, speciális kerti kultúrák stb.). A „másodgazdaság” helyenkénti vitalitásában. A hatalmi centrum által fenntartott periféria-jelleg ellenére tapasztalható gyarapodásban. A kisvállalkozások meglepően gyors elterjedésében. „Belső tartalékaikból” előretörő településekben (Mezőberény, Soltvadkert, Izsák stb.).

Summázva: az Alföldön az államalapítástól kezdődően felületesen feudalizált, a feudalizmuson hamar túljutó, parasztpolgári fejlődés zajlott, szinte mindvégig periféria-körülmények közepette; ez hívta létre a sajátos kettősséget, a gazdaság mindenkor lemaradását a társadalmi fejlődés mögött. Közép-európai viszonyaink közepette ez az út nem vezetett autochton polgárosodáshoz, ám a 19. század derekáig-végéig a társadalomfejlődés „nyugatiasabb” elemeket is magában foglalt, mint az ország más, közép-európai fejlődési modellel leírható részein (szabadmenetelű jobbágyok, önkormányzatok, népi egyház, lazább feudális függés).

Ez a paraszti polgárosodás még a skandináv vagy méginkább a tiroli, voralbergi, svájci (!) fejlődés korábbi szakaszával is rokonítható; Makkai László írta: „... ennek az uralkodó folyamatnak a függvényében lehet helyesen megítélni az északnyugat-európai feudalizmus peremterületein ... fennmaradt olyan szabad paraszti szigetek jelentőségét, amelyek nem vagy csak igen kis mértékben kerültek feudális függésbe. Noha sohasem váltak a feudális modell meghatározó elemévé ... végeredményben a paraszti függetlenségnek a jobbágyokénál magasabb fokán hamarabb és eredményesebben térhettek át az árutermelésre.”⁶¹ Tiroli és az Alföld? Ne feledjük Szücs Jenő megállapítását: „A korai újkor e térségekben – Közép-Európa – éppen a kettősség miatt nem egységes modellt, hanem többféle modellvariánst produkált – mintha csak a térség végigzongorázta volna a lehetséges variációkat.”⁶²

JEGYZETEK

1. Ottó freisingeni püspök leírása; idézi Szabó István: a falurendszer kialakulása Magyarországon c. könyvében (Budapest, 1971. 31. o.)
2. Eördegh Béla: Debreceni útikalauz. – Debrecen, 1958.
3. R. Mayer külső hasonlóságok alapján vélt rokonságot felfedezni az alföldi és turkesztáni, valamint a kisázsiai városok között (R. Mayer, 1940.)
4. Mendöl Tibor tanyakutatásai, az alföldi városok morfológiájának vizsgálata, Becsei József tele-

pülésmorfológiai vizsgálatai, Lettrich Edit Kecskeméti, Tóth József doktori disszertációja stb.

5. Ld. Hofer Tamás, 1987.
6. Márkus I. 1986. Márkus még hozzáteszi: a „falusi” az alföldi városban „Értette nemcsak az előbeszédet ..., de az öltözeteket, a gesztusokat, a városban szemlélhető viszonylatokat is. Legalábbis azok nagy részét. A szerepeket tehát, amelyekben a városi gazdák, mesterek, papok, urak és szegényemberek előtte megjelentek. Értette a 'habitusok' egész rendszerét, és abban neki is megvolt a mások szemében megszokott ... szerepe.” Ebben a sajátos társadalomban „... van átjárás egyik emeletről a másikra”.
7. Földrajzi Közlemények, 1970. évi 3. sz. pp. 177–196.
8. „Az Alföld elmaradottsága több évszázados történelmi fejlődés eredménye, illetve maradványa, s ezért természetesen az elmaradottság felszámolása sem rövid időre szóló feladat. Az Alföld tulajdonképpen az ország újkori történelmében minden nagyobb gazdasági szakaszban különböző okokból kedvezőtlen helyzetbe került az országon belül. A mezőgazdaság belterjes fejlődésének korszakában az Ausztriával szomszédos Ny-i területek voltak kedvező helyzetben; az alföldi mezőgazdaság gyorsabb fejlődését a felaprózott birtokviszonyok, a nagy mezőgazdasági túlnépesedés és a kedvezőtlen éghajlati viszonyok fékeztek. A magyar iparosítás nagy fázisaiból az Alföld kimaradt vagy csak a peremén mozgott; és természetes, hogy a lassú gazdasági fejlődés hátráltatta a városhálózat megerősödését, az urbanizáció gyorsabb kibontakozását.” Enyedi Gy. im.
9. Az urbanizáció sajátosságai és problémái az Alföldön. — Doktori értekezés tézisei, Pécs, 1985. 33. p.
10. Uo.
11. „E folyamatok kiteljesedése a periférián merőben más, gyakran már gátló körülmények között következik be, mint amelyek a centrumban való működését kísérték. A perifériák fejlődése tehát nem a centrumok fejlődésének időbeni késéssel történő megismétlése, hanem jellegében is más.” Uo.
12. „... midőn még ez a tartománya Magyarországnak (ti. a Tiszántúl), ez a természettől oly igen megáldott gabonatermelő föld az oly hosszan tartó háborúság után a keresztény és török vértől hizlaltatván pusztán és miveletlenül állott és a paraszt mindenkor friss földet foghatott fel, már akkor egy szántásra is bőven lett gabona, ugyanakkor kapott gyökeret a földművelésnek rossz módja, melyet a sovány termés és a gabona hiányossága még most sem írhatott ki.” Idézi Orosz I. (1986).
13. Márkus István az „alföldi utat” járó területek minőségi fejlettségének csúcsát, az alföldi út értékeinek érvényesülését a 16–17. századra teszi: „Fentebb úgy ábrázoltuk a *XVII–XVIII. század fordulóján még eleven valóságként létezett „alföldi utat”, a szerkezetfejlődés másik potenciális modelljét, mint amelyet a falu-város-kapcsolat szervezettebb és demokratikusabb rendszere, az intellektuális funkciók jelentősebb, a falusi életet közelebből és mélyebben érintő, átfogó, fejlesztő szerepe, az alföldi mezőgazda-társadalomnak Nyugat-Európa akkor haladó protestáns polgári centrumaival és művelődési-oktatási intézményeivel fenntartott szervezettebb, sokrétű gazdasági és intellektuális kapcsolata jellemezett”. Majd: „... miért és miképpen sorvad el az 'alföldi út' ... a XVIII. század folyamán, hogy Mária Terézia és II. József korára jóformán semmi se maradjon belőle?”*
14. Szakály Ferenc nemrégiben — „Mi veszett Mohács után” — Valóság, 1988. évi 3. sz. pp. 39–51. — „hevenyészett mérlegkészítésre” vállalkozott; ebben felveti a kérdést: „... vajon nem beidegződések nyűgözik-e a történetírást, amikor ... a törököt okolja a magyar fejlődésvonal megszakadásáért, közelebből azért, hogy hazánk a XVI–XVII. században távolabb került 'Európától', mint bármikor előtte és utána”. Mérlege: „Vizsgálódásaink során olyan pozitív fejleményt, amely kifejezetten a törökök másfél száz esztendőss magyarországi bentlakásából fakadt volna, egyáltalán nem tudtunk felfedezni. Olyan károsat, amely évszázadokkal vetette vissza az ország és népe fejlődését, annál többet. Véleményünk szerint tehát ... a magyarországi török uralom mérlege egyértelműen negatív.”
15. Orosz István, 1986.

17. Idézi Für Lajos, 1986.
18. Hamvas Béla im.
19. Mindez nem jelenti azt, hogy Hamvas „tájlélektani” megállapításai között ne lenne figyelemre-méltó vagy találó észrevétel. Hamvas szerint „Az Alföldön a táj és az ember között a viszony nem végleges. Ez az ideiglenesség az, amely mindennemű településen azonnal és mindenkinek feltűnik. Az Alföldön nincs város olyan értelemben, mint Nyugaton. Mert a város ... céltudatos szándékkal elgondolt életrend. ... Az alföldi város életrendje nem különbözik a faluétól.” „... az Alföldön a függetlenség szenvedélye minden mértéket felrob-bant. Saját határait is szétveti. Ez az ösztön teremti a sűrűbb települések mellett a tanya-világokat.” Hamvas az Alföldet „Kelet géniusának” terrénumaként írja le, melyet a no-mádság és az állandó letelepedés közötti állapot, szabadság-sóvárgás, a tanulás és az alkalmazkodás nehézsége, uralmi ösztön, lázongás, letargia és kitörő indulat, ideiglenesség jellemez.
20. Tóth J. 1985.
21. Az idézet Rostoványi Zs. im.-ből való; a szerző kifejti, hogy a centrum-periféria viszonyt pusztán lemaradásként – kvantifikált lemaradásként – felfogó vélemény egyoldalú: „A periféria – félperiféria 'lemaradása' – fogalmazzunk inkább így: elmaradottsága – valójában egy sajátos fejlődés, mégpedig olyan, amely a világgazdaság mint rendszer létezése, aktív befolyásoló szerepe mellett megy végbe.”
22. den Hollander, 1975.
23. den Hollander, 1980. „Mindenki, aki ismeri Észak-Amerika, Dél-Afrika vagy Ausztrália bené-pesülésének, kultúrtájfejlődésének történetét és azt összehasonlítja a tanyákéval, azonnal felismeri a problémák hasonlóságát.”
24. den Hollander, 1975.
25. Beluszky P. 1981.
26. Beluszky P. 1986.
27. U.o.
28. Dr. Tóth József a 2. Alföld ankéton (Békéscsaba, 1986. december 1–2.) tett erre vonatkozó megjegyzést: a konferencia anyagát közreadó kötetbe (Békéscsaba, 1987) ez a szövegrész nem került be. Dr. Enyedi György Tóth József doktori értekezésének vitáján magyarázta az alföldi urbanizáció sajátosságait a táj kelet-európai jellegű fejlődésével.
29. Gunst P. 1974.
30. „A termelők ugyanis a magántulajdon érvényesülésének következtében egyénileg is érdekelte váltak a termelés bővítésében, hiszen a termelés bővítéséből adódó több termék nagyobbik része a tulajdonukban maradt. A mezőgazdaságban a faluközösség eredeti rendszere már olyan formának adta át a helyet, amelyben a nyomáskényszer folytán ugyan a megművelés még számos közösségi vonást viselt magán, de a föld gyümölcse az egyes családok tulajdonába került ... Ami hatalmas vonzerő volt a termelés bővítésében, s lehetővé tette az antik és germán technikai-termelési vívmányok fokozott felhasználását, majd az azokra épülő technikai újításokat”. Gunst P. 1974.
31. Orosz I. 1986.
32. U.o.
33. Gunst P. 1974.
34. „A faluközösségek keleti rendszere, annak szláv változata is, s a ráépült társadalom egész fel-építése ... a gazdaság és a társadalom statikusságát eredményezte, nem kedvezett a termelés intenzív irányú fejlesztésének ... Ebben a rendszerben végeredményben az járt rosszul, aki többet termelt.” Gunst P. 1975.
35. Szücs Jenő írja: „De a hűbérúrnak is megvoltak kezdettől fogva a maga szabályszerűen rögződött kötelezettségei, sőt maga a fidelitas is feltételes volt, függvénye annak, hogy a hatalmasabb partner betartja-e szerződészerű kötelezettségeit... Egyenlőtlen viszonyok a szerződéses kölcsönösség jegyében, ami a feleket kétoldalúan kötelezte: a nyugati hűbéri-ségnek ez az endogén alapvonása adott esetben lehetett fikció, de olyan termékeny fikció, mely értéknorma erejével hatott – idővel lefelé is.” Szücs J. 1981.
36. Szücs Jenő, 1981.

37. Szücs Jenő, 1981. A Szerző még megjegyzi: „A Nyugatot az is hozzásegítette persze, hogy holmi heterogén városi „népesség” helyett egy egységes szabadság (libertas civium) eszméjét megvalósító polgárság szelektálódjék ki a *laboratores* „funkcionális” ideálsémájából, hogy az antik múlt municipális modellje Észak-Itáliában a sötét századokban sem süllyedt el teljesen, s úgy sugárzott ki észak-nyugat, Flandria felé, majd keletre, ahogy a városi zónák kiterjedtek.”
38. Hanák Péter, 1986.
39. Szücs Jenő megfogalmazásában: „A legfőbb vitakérdés ugyanis abban áll, hogy Magyarország egy sajátosan köztes, ha úgy tetszik, ‘hibrid’ jellegű, de önálló jegyekkel leírható történeti régió része-e (melynek jellegadó vonásaiban átmosódnak, de koronként más-más súlyelosztásban, ‘nyugati’ vagy ‘keleti’ szerkezeti jellegzetességek), vagy pedig egy olyan térség része, mely geneziséstől napjainkig Kelet-Európa egyik ‘alrégiója’ gyanánt fogható fel.” Szücs J. 1981.
40. Niederhauser Emil 1958-ban publikált munkájában a *Kelet-Európához* való tartozást vallotta: „... Magyarország története a kelet-európai fejlődés ismertetőjegyeit viseli magán ...” (Niederhauser E., 1958). Hazánk Európán belüli hovatarozásáról folytatott történészvitákat összefoglalva írja Gyáni Gábor Szekfű Gyula nézetéről: „... a magyarságot az európai közösség integráns részeként állítja be.” (Gyáni G. 1988)
41. Gunst Péter: „Igy aztán létrejött Kelet-Európa peremterületén egy átmeneti jellegű körzet, amelybe a Baltikumot, Lengyelországot, a Cseh-Morva medencét, Magyarországot és Horvátországot sorolhatjuk. Ezek az országok (Csehország kivételével) a fejlődés kelet-európai jellemzőit mutatják, de olyan erőteljes nyugat-európai hatásokkal, hogy azok sokban módosították az eredeti szerkezetet. (Cseh- és Morvaország viszont alapjában a nyugati úton fejlődött, erős kelet-európai hatások érvényesülésével.” (Gunst P. 1974.) Gyáni interpretálásában: Berend T. Iván és Ránki György „... Közép-Kelet-Európát a Nyugattól eltávolodott, külön útra tért Kelet-Európa részének tekintik, annak mintegy a nyugati pereméhez számítják.” (Gyáni G. im.) Berend T. I. más megfogalmazása szerint Nyugat-, az orosz Kelet-Európa, a lengyel-cseh-magyar Közép-Európa „... úgy három régió, hogy egyidejűleg három is, de mégiscsak kettő ... az önálló régiót formáló Közép-Kelet-Európa ... a nyugatias szerkezetek átvétele ellenére ezért nem integráns része Nyugatnak.” (Berend T. I. 1982.)
42. Hanák Péter: „A gazdaság- és társadalomtörténeti, az államszerkezeti, a politikai és a kulturális jegyek vizsgálata számunkra azt bizonyítja, hogy az egységesnek minősített kelet-európai régiómeghatározás két genetikusan, strukturálisan és fejlődéstendenciájában különböző régiót von össze, a közép- és a kelet-európai. E problémát nem oldja meg az az engedmény, amely Kelet-Közép-Európát a nagy keleti régió egyik alrégiójának rangjára emeli.” (Hanák P. 1986.) Szücs Jenőt már idéztük. Idevágó tömör összegzése: „... létezik egy ‘hibrid módon kettős arculatú’ önálló közép-kelet-európai régió, melyhez Magyarország, Csehország és Lengyelország rendelhető hozzá.” (Szücs J. 1981.) Gunst P. itt is idézhető: „Kelet-Európa tehát Nyugat-Európa gazdasági (és a bevándorlás következtében szociális) ráhatása folytán tulajdonképpen kettészakadt. A Baltikum, Lengyelország, Magyarország és Horvátország kivételével ... Kelet-Európa érintetlen maradt a nyugat-európai határoktól.” (Gunst P. 1974.)
43. Szücs J. 1981.
44. Uo.
45. „Csoda-e, ha a formák hol némileg anorganikusan csonkák vagy nyerseks, hol viszont tagolatlanul elnagyoltak, hol váltig átütődnek rajtuk archaikus vonások, vagy egymáshoz való nagyságrendi arányaikban ütöttek el a mintától?” „Mert a Nyugat kétségkívül a ‘minta’ szerepét játszotta, még ha e sorsdöntő alkati átalakulást nem is lehet holmi imitációra leegyszerűsíteni, hiszen a belső feltételek minden téren jelen voltak már 1200 előtt ... valami ‘imitatív’ jelleg mégis tagadhatatlan, hiszen kész sémák és modellek segítettek felgyorsulni a belső mozgást.” Szücs Jenő, 1981.
46. „... indokoltnak látszik már a középkorban ‘Közép-Kelet-Európa’ fogalmának előlegezése arra az egész régióra, mely nyugatias modellekhez és normákhoz igazodott ugyan, de a ‘kelet-

- európai’ közegeben eleve a szerkezet szinte minden ponton kitapintható módosulásával.” Szücs J. 1981.
47. Bácskai Vera: Magyar mezővárosok a XV. században. — Budapest, 1965. 139 p.
48. Uo.
49. Idézi Bácskai V. uo.
50. Uo.
51. Uo.
52. Szakály F. 1988.
53. „Történetírásunk főként a roboton alapuló majorsági gazdálkodás uralkodóvá válásában, a városi fejlődés hanyatlásában, az abszolutizmus hasonló szerkezetében és funkciójában, a kapitalizmus fejlődésmenetében és típusában .. látja a 16. századdal kezdődő kelet-európai regionális elhatárolódás tényezőit és ismérveit.” Hanák P. 1986. (kie.: B.P.) „A magyar történelem ’közép-kelet-európai’ jellege azért sajátos képlet, mert hibrid módon kettős arculatú: egyrészt kora-újkori ’kelet-európai’ fordulata szélsőségesé fokozta a nyugati képlethez képest a gazdasági-társadalmi szerkezet torzulásait és kiegyensúlyozatlanságát ..., másrészt azonban a fordulat századokon át sem volt képes kiiktantani a szerkezet ’nyugati’ elemeit.” Szücs J. 1981.
54. Az 1492. évi 47. t.c. a jobbágyok kilencedkötelezettségéről, melyet a földbérletre is kiterjeszt (ld. mezővárosi földhasználat!), az 1498. évi 35. t.c. a nemesi kereskedelem vámmenetségéről stb.
55. Szücs Jenő, 1981.
56. „Egyvalami azért a törököket is terhelte: mindezekhez hozzá kellett szokniuk, mert egy számukra ismeretlen rendszer részét képezték. ... Még szokatlanabb, nehezebben emészthető volt a törökök számára az, hogy a városok magyar előjárói felügyeletet gyakoroltak a céhek és a piacokon a kereskedelmi élet felett.” Hegyi K. 1986.
57. „Mindenekelőtt döntő jelentősége van az Alföld társadalomfejlődésében annak a ténynek, hogy a vármegye, a magyar rendiség e reprezentatív területe eltűnt az Alföld népe fölül ... A hódoltság területe tehát lényegében kiesik a rendi fejlődés menetéből...” Majlát Jolán megállapítását idézi Szakály F. (1986.). „Megvizsgálva tehát, mit pusztított el a társadalom szempontjából a török uralom, megállapíthatjuk, hogy elpusztította e terület népe fölül az állami, megyei és földesúri hatalmat, tehát az egész felső rendi struktúrát, elpusztította a jobbágyfalvakat és az egész jobbágyi társadalomstruktúrát.” Uo.
58. Veres P. 1936.
59. Szücs J. 1981.
60. Márkus I. kifejezte. „A protestantizmus, kivált annak kálvinista alakja, megerősítette és nyilván öntudatosította is különállásukat a feudális erőktől ... Másrészt szervezeti keretet kínált a város- vagy faluközösségi élet testületi öngazgatásának is, a mindennapi élet, az emberi együttélés, az erkölcsiség, a családi viszonylatok szabályozásának is.” „A protestantizmus bevitte a maga félig polgári, félig népi intellektualizmusát ezekbe a városokba és falvakba.” Márkus I. 1986.
61. Makkai L. 1976.
62. Szücs J. 1981.

IRODALOM

- ANCSEL É. 1984: Éthosz és történelem. — Kossuth Kiadó, Budapest, 126 p.
- BARANYI B: 1985: A Tiszántúl átalakuló társadalma 1945–1978. — Akadémiai Kiadó, Budapest, 201 p.
- BELLON T: 1986: Szabadalmas alföldi mezővárosok gazdálkodása a XVIII–XIX. században. — In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. — Nagykőrös, pp. 505–531.
- BELUSZKY P. 1966: Az alföldi városias jellegű települések központi szerepköre. — Földrajzi Értesítő, pp. 329–345.

- BELUSZKY P. 1981: A lektor dilemmái — avagy néhány megjegyzés Zoltán Zoltán cikkéhez. — In: Margó. — Földrajzi Értesítő, pp. 324–326.
- BELUSZKY P. 1986: Néhány megjegyzés az alföldi településfejlődéshez. — In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. Nagykőrös, pp. 763–777.
- BENDA K. 1986: A mezővárosi önkormányzat és az egyházak a XVI–XVIII. században. — In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. — Nagykőrös, pp. 301–306.
- BEREND T. I. — RÁNKI GY. 1976: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században. — Budapest, 723 p.
- BEREND T. I. 1982: Magyarország helye Európában. — Valóság, 12. sz. pp. 1–22.
- BEREND T. I. — RÁNKI GY. 1978: Az állam szerepe az európai „periféria” XIX. századi gazdasági fejlődésében. — Valóság, 3. sz. pp. 3–11.
- BEREND T. I. — RÁNKI GY. (szerk.) 1979: Gazdasági elmaradottság. Kiutak és kudarcok a XIX. századi Európában. — Budapest, p.
- BOURDIEU, P. 1985: Az identitás és a reprezentáció. A régió fogalmának értelmezéséhez. — Szociológiai Figyelő, 1. sz. pp. 7–22.
- BULLA B. — MENDÖL T. 1947: A Kárpát-medence földrajza. — Budapest, 611. p.
- ENYEDI GY. 1970: Az Alföld gazdasági földrajzi problémái. — Földrajzi Közlemények, 3. sz. pp. 177–196.
- ENYEDI GY. 1978: Kelet-Közép-Európa gazdaságföldrajza. — Budapest, 292 p.
- ERDEI F. 1974: Magyar város. — Budapest, (Hasonmás kiadás)
- ERDEI F. 1977: Futóhomok. — Budapest, 279 p.
- FÜR L. 1986: Az agrárkultúra megújulása és kiterjedése az Alföldön 1848–1914. — In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. — Nagykőrös, pp. 429–450.
- GERGELY A. 1988: Egy civiltársadalmi lehetőség: az etnoregionális alternatíva. — Valóság, 5. sz. pp. 98–107.
- GUNST P. 1974: Kelet-Európa gazdasági-társadalmi fejlődésének néhány kérdése. — Valóság 3. sz. pp. 16–31.
- GUNST P. 1975: Az agrárfejlődés és a parasztság regionális típusai Európában (különös tekintettel Kelet-Európára). — Ethnographia, pp. 380–397.
- GUNST P. 1974: Az agrárfejlődés és a parasztság regionális típusai Európában. — In: Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században. Szolnok, pp. 9–31.
- GUNST P. 1982: A közép- és kelet-európai nemzetté válás gazdasági-társadalmi problémái. — Valóság, pp. 18–29.
- GYÁNI G. 1988: Történeiszviták hazánk Európán belüli hovatartozásáról. — Valóság, 4. sz. pp. 76–83.
- GYIMESI S. 1975: A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában. — Budapest,
- GYÓRFFY I. 1942: Az alföldi kertes városok. — Hajdúszoboszló települése. — In: Magyar nép, magyar föld. — Budapest, pp. 153–186.
- HANÁK P.: Közép-Európa mint történeti régió az újkorban. — Előadások a Történettudományi Intézetben, 3. pp. 14–25.
- HEGYI K. 1986: A török adminisztráció és az alföldi mezővárosok. — In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. — Nagykőrös, pp. 307–323.
- HOFER T. 1987: Korreferátum Enyedi György: Tér és társadalom c. tanulmányához. — JANUS, II. 1., pp. 19–23.
- HOFFMAN T. 1986: A város és az urbanizáció történelmi útjain a hagyományos Európában — útvesztők az Alföldön. — In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. Nagykőrös, pp. 649–659.
- DEN HOLLANDER, A. N. J. 1975: A magyar Alföld és Turner „frontier” hipotézise. — Ethnographia, pp. 313–323.
- DEN HOLLANDER, A. N. J. 1980: Az Alföld települése és lakói. — Mezőgazdasági Kutató, Budapest, 113. p.
- LETTRICH E. 1968: Az Alföld település- és gazdálkodási rendszere. — Földrajzi Közlemények, pp. 21–39.

- MAJLÁT J. 1943: Egy alföldi civisváros kialakulása. Nagykőrös gazdaság- és társadalomtörténete a megtelepedéstől a XVIII. század elejéig. — Budapest,
- MAJLÁT J. 1945: A török hódoltság. — Demokrácia és köznevelés. Budapest.
- MAKKAI L. 1976: Feudalizmus és az eredeti jellegzetességek Európában. — Történeti Szemle, 1. sz. pp. 257–277.
- MAKKAI L. 1976: Egység és különbség az európai feudalizmus kialakulásában. — Történelmi Szemle, pp. 257–277.
- MÁRKUS I. 1971: Az elkanyarodás. — In: Kifelé a feudalizmusból. — Budapest, pp. 5–19.
- MÁRKUS I. 1986: Az „alföldi út” és elakadása. — Valóság 4. sz. pp. 30–58.
- MATTYASOVSKY J. 1946: Délkelet-európa gazdaság-földrajzi egysége. — Új Magyarország.
- MAYER, R. 1940: Die Alföldstädte. — Abhandlungen der Geogr. Gesellschaft Wien. Wien.
- MÓDRÁ L. 1986: Adalékok Soltvadkert társadalmának struktúráihoz. — In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. — Nagykőrös, pp. 811–827.
- NIEDERHAUSER E. 1958: A kelet-európai fejlődés kérdéseire. (Der Frage der osteuropäischen Entwicklung) — Studio Slavica, pp. 359–371.
- OROSZ I. 1986: Az alföldi mezővárosi parasztság termelési eljárásai a XVIII. században és a XIX. század első felében. — In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. — Nagykőrös, pp. 403–425.
- OROSZ I. 1986: hozzászólása az „Európa régiói a történelemben” c. vitában. In: Előadások a Történettudományi Intézetben, 3. Budapest.
- PACH ZS. P. 1963: Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV–XVII. században. — Budapest,
- RÁNKI GY. 1985: Közép-Európa kérdéséhez — gazdasági szempontból. — Valóság, 11. sz. pp.
- ROSTOVÁNYI ZS. 1988: Centrum és periféria. — Az elmélet kelet-közép-európai alkalmazhatósága. — Világosság, 5. sz. pp. 280–291.
- SZABÓ L. 1986: Falusi közösségek belső tagoltsága. — In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. — Nagykőrös, pp. 457–504.
- SZAKÁLY F. 1969: Parasztvármegyék a XVII. és a XVIII. században. — Akadémiai Kiadó, Budapest,
- SZAKÁLY F. 1986: Az alföldi mezővárosok és a magyar feudális hatalom. — In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. — Nagykőrös, pp. 325–342.
- SZAKÁLY F. 1988: Mi veszett Mohács után? — Valóság, 3. sz. pp. 39–51.
- SZÉKELY GY. 1967: A közép-európai várostörténet kérdései a Magyar–Lengyel Történetész Vegyesbizottság varsói ülészakán. — Századok, pp. 1464–1469.
- SZÉKELY GY. 1973: Földesúri törekvések a jobbágyok költözési jogának felszámolására Magyarországon — kelet-európai típusú társadalmi folyamat az 1514 előtti évtizedekben. — Agrártörténeti Szemle, pp. 261–276.
- SZENTES T. 1983: Utószó I. Wallerstein „A modern világ gazdasági rendszer kialakulása” c. művéhez. Budapest, pp. 699–755.
- SZÜCS J. 1981: Vázlat Európa három történeti régiójáról. — Történeti Szemle, 3. sz. pp. 313–359.
- SZÜCS J. 1986: Magyarország regionális helye Európában. A középkor. — Előadások a Történettudományi Intézetben, 3. Budapest, pp. 3–13.
- TÓTH J. 1985: Az urbanizáció sajátosságai és problémái az Alföldön. — Doktori ért. tézisei, Pécs, 33 p.
- VERES P. 1936: A közösségi szellem a mai parasztságban. — Gondolat, pp. 181–188.
- VERES P. 1936: Az Alföld parasztsága. — Budapest, 87 p.
- WALLERSTEIN, I. 1983: A modern világ gazdasági rendszer kialakulása. — Budapest, 782 p.
- ZOLTÁN Z. 1980: Az alföldi mezőváros-probléma — strukturális és rendszerszemléletű megközelítésben. — Alföldi Tanulmányok, IV. Békéscsaba, pp. 123–145.

THE ORIGIN OF THE „ALFÖLD SYNDROME”

PÁL BELUSZKY:

(Summary)

The Alföld has covered a very specific path of social development for centuries. This is reflected in the spatial pattern of its society. E.g. the settlement network in the Alföld has a multitude of so much individual characteristics that one may well speak of a peculiar settlement network only characteristic of the Alföld. Agricultural production in the Alföld was organized within urban frameworks via the so called rural market towns and their scattered farmsteads (the 'tanya'-s); and agriculture has also contributed to urban development. Rural market towns traded the produce of their own vast fields and provided the inhabitants living within their confines with urban goods. It followed from all this that a large proportion of their inhabitants earned living in agriculture; they had hardly any attraction zone or not at all beyond their confines and – apart from the most inner core – they had a village-like appearance. There are scattered farmsteads also in other countries but until recently 'tanya'-s have demonstrated specific features: they represented accessories to the parent settlement, they did not form a settlement on their own: the owner of the farmstead had another home in the rural market town. The rural market town and the 'tanya'-s have been organized into a settlement-management system. There was a specific contradiction between the „economic backwardness” of the Alföld and its social structure the latter being characterized by loose feudal ties until 1848 then by dragging capitalization. Protestantism was the dominant religion in the Alföld with its strong popular ties while in other parts of Hungary the Roman catholic church prevailed.

Being aware of these specific features one may well put the question: is it about the simple sum of individual phenomena which occurred in the course of history or a development model, a specific development path which has evolved into a system on its own right. In our opinion it is about the latter and this specific path of development is a mix of three elements:

(1) Hungary is situated within a border-zone between the Western- and the Eastern European models of social development and most historians suggest an individual – Central European – model of development within this border zone. Applying the theory of historical regions to Hungarian spatial development some Hungarian geographers are of the opinion that the inconformity of the Alföld derives from the fact that this region, surrounded by areas displaying „Central European” features of development, followed an Eastern European model of development. In the author's opinion this assumption is fallacious. Feudalism has never firmly established in the Alföld (pagan, semi-nomadic people settled in here as late as the 13th century!) while already at the turn of the 15th–16th centuries the society showed post-feudal features which were, in many aspects, similar to the Western European model: strong local autonomies, no villeins in gross, autonomous churches etc). But this free peasant society did not capitalize. This development path or some of its elements can be related to the Swiss or the Tyrolese societal development.

(2) At the same time Alföld represented a periphery within peripheral Hungary itself (e.g. in the 16th–17th centuries, during the Turkish occupation Alföld payed taxes to both the Turks and the Hungarians). Societal development with its Western traits and economic backwardness produced the incongruence of social development with the economic one.

(3) Finally, the Alföld remained a 'frontier' zone during and after the Turkish occupation as well when the reconquest of the lands grown wild kept the frontier features alive.

Therefore, the Alföld represented a periphery of the 'frontier' type (in its „ideal typical form” until the end of the 19th century) which is situated in the border zone between the Western and the Eastern European socio-economic development models and demonstrated certain Western traits (free peasantry) the impacts of which can be revealed up to date.

Translated by E. Daróczy

БЕЛУСКИ, ПАЛ:

ПРОИСХОЖДЕНИЕ СИНДРОМА «АЛЬФЭЛЬД» — (ЭСКИЗ)

(Резюме)

Со многих столетий Альфёльд (Венгерская низменность) проходит весьма своеобразный путь развития. Это отражается и на пространственном появлении общества. Сеть поселений Альфёльда обладает множеством таких уникальных особенностей, что на этом основании с полным правом можно говорить о своеобразной сети населенных пунктов, характерной исключительно для Альфёльда. Здесь аграрное производство, через сельские города (мезёварош) и их танья, могло организоваться в городских рамках; аграрная деятельность выполняла и роль городского развития. Сельский город торговал аграрными продуктами, произведенными на своих обширных окружающих территориях, и в то же время, снабжал городскими благами население, живущее в его административных границах. Из этого следовало, что жители в больших пропорциях были заняты в сельском хозяйстве, что сельский город не или едва имел территорию тяготения за его административными границами, и что по облику он — за исключением его центрального ядра — напоминал на деревню. Хотя спорадичное селение с аграрной функцией известно и за границами нашей страны, но танья — до последних времен — являлось специальным типом спорадичного расселения: оно *входило в состав* главного поселения, не было самостоятельным селением, так как владелец хозяйства танья имел квартиру и в сельском городе. Сельский город и танья *объединялись в единой системе поселения и хозяйствования*. Между «экономической отсталостью» Альфёльда и структурой его общества наблюдались особые противоречия, для которых до 1848-го года были характерны непрочные феодальные связности, а позднее — медлительность капиталистического развития. Господствующее вероисповедание на Альфёльде было протестанство, вместе с соответствующими тесными народными отношениями (в то время как в других частях страны преобладал католицизм).

В знании этих особенностей с полным правом напрашивается вопрос: в том ли дело, что частные явления регионально-исторического развития здесь просто накладываются друг на друга, или же речь идет о своеобразном пути, о своеобразной модели, о единой системе. По нашему мнению дело в последнем, и этот своеобразный путь развития состоит из трех элементов:

— Венгрия располагается в общей предельной зоне западно- и восточноевропейской моделей общественного развития, для которой большинство историков предполагает собственную, центральноевропейскую модель развития. Некоторые отечественные географы, применяя теорию исторических регионов к территориальному развитию в Венгрии, считают, что уникальность Альфёльда исходит из того, что этот регион следовал за восточноевропейской моделью развития, в то время как он был окружен территориями, обладающими «центральноевропейскими» свойствами. По мнению автора это предположение ошибочное. На Альфёльде феодальное устройство никогда не было прочным (даже в течение 18-го века заселялись языческие, полукочевые народы!), и уже на рубеже 15-го и 16-го столетий здесь проживало общество, собственно «переступившее» феодализм, с чертами, сходными с западноевропейской моделью развития (сильное местное самоуправление, крепостные без личной зависимости, автономная церковь и т.д.); однако же, это общество свободных крестьян не ступило на путь капитализма. Данный ход развития, по его некоторым элементам, может считаться родственным с швейцарским или тирольским общественным развитием.

— В то же время Альфёльд был «периферией» бнутри также периферийной Венгрии (например, в период 16—18-х веков, во время турецкого господства, он платил налоги в две стороны: туркам и венграм. Общественное развитие, предъявляющее и элементы западного типа прогресса, и экономическая отсталость вместе привели к несоответствию в развитии общества и экономики.

— Наконец, Альфёльд опять и опять имел «фронтной» характер — и во время турецкого господства и после, когда отвоевание одичалого края поддерживало характерные «фронтные» черты.

Таким образом, Альфёльд располагался в общей предельной зоне западно- и восточно-европейского общественно-экономического развития, и (до конца 19-го века как «совершенный образец») был своеобразной периферией фронтного характера, предъявляющей и западные элементы (свободное крестьянство). А последствия же всего этого прослеживаются и в наши дни.

Перевел: Тамаш Бауко